
Секція 1

УКРАЇНА НА ШЛЯХУ ДО НАТО: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

МІСЦЕ І РОЛЬ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО АЛЬЯНСУ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ США ПІСЛЯ ЗАКІНЧЕННЯ "ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ" (В РАМКАХ ЦИКЛУ „ТРАНСФОРМАЦІЯ НАТО В ПОСТЫПОЛЯРНУ ЕПОХУ")

Палінчак М.,

кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародних відносин Ужгородського національного університету

Купренюк Т.,

здобувач кафедри теорії та історії держави і права Ужгородського національного університету

Падіння Берлінського муру, об'єднання Німеччини, колапс організації Варшавського договору і крах Радянського Союзу ознаменували фактично миттєве зникнення одного з двох політичних полюсів світу, поставивши Захід перед необхідністю якомога швидше переглянути та модернізувати свої атлантичні проекти й інституції. Наприкінці 80 – початку 90-х років ХХ століття американський істеблішмент був змушений швидко відреагувати на кардинальні глобально-історичні трансформаційні зміни на Європейському континенті, розпочавши пошук нових шляхів трансатлантичної співпраці, які, з одного боку, відповідали б вимогам часу і новим реаліям міжнародного життя, а з іншого – були б пристосовані до захисту власне американських політичних і військових позицій у Європі.

Одним із ключових питань, що постали перед Сполученими Штатами Америки в той період, стала проблема майбутньої долі НАТО, а саме місця і ролі організації Північноатлантичного договору в новій європейській і загальносвітовій структурі безпеки, адже Альянс з моменту його створення традиційно займав центральне місце в політиці атлантизму, відіграючи роль основного механізму, за допомогою якого США постійно і наполегливо намагалися реалізувати свої політичні та військово-стратегічні цілі на європейському напрямку.

Відповідно, дослідження трансатлантичних взаємин обов'язково має включати аналіз розвитку НАТО, оскільки саме цей військово-політичний блок впродовж усієї другої половини ХХ століття був та досі продовжує залишатись не тільки голов-

ною організаційною ланкою, що пов'язує між собою Америку і Європу, але й фактично єдиним інституційним механізмом трансатлантичної співпраці. З огляду на це цілком природним виглядає той факт, що еволюція Північноатлантичного альянсу в 90-х роках неминуче відбиває всі основні зміни американської зовнішньої політики в Європі та світі.

* * *

Упродовж усієї історії людства основною причиною створення військово-політичних альянсів було прагнення держав компенсувати недостатню національну могутність (чи то для захисту власної незалежності, чи то для територіальної експансії) та збільшити свої можливості шляхом створення коаліцій із залученням інших країн. Держави об'єднувались в союзи для протистояння певній (потенційній або наявній) зовнішньо- та внутрішньополітичній загрози, які в разі серйозних змін на міжнародній арені чи всередині країни дуже швидко розпадалися.

Історично НАТО було створено відповідно до підписаного 1949 року Північноатлантичного договору для забезпечення політичними та військовими способами свободи та безпеки його членів. Хоча в західній офіційній традиції НАТО зазвичай характеризувалось за допомогою вільсоніанської термінології як інструмент колективної безпеки, загалом цей військово-політичний блок був класичним зразком міцного союзу спрямованого проти СРСР, головною метою держав-членів якого

було запобігти встановленню радянського панування в Європі. Подібно до усіх традиційних союзів минулого Північноатлантичний альянс був організований проти конкретної зовнішньополітичної загрози, а угода по його створенню передбачала точні та чіткі військово-політичні зобов'язання групи країн, об'єднаних спільністю національних інтересів і однаковими побоюваннями з точки зору безпеки.

Підписуючи 4 квітня 1949 року договір про створення НАТО, атлантичні союзники вважали, що декларації про наміри буде достатньо для гамування радянської амбіції, але підтримка СРСР вторгнення військ Північної Кореї у Південну Корею активізувало швидко розбудову механізмів Альянсу на усіх рівнях. На початку 50-х р. НАТО було реорганізовано в потужну військову організацію з інтегрованою командною структурою.

Вступ до НАТО інших країн наочно демонстрував привабливість, дієвість та ефективність Північноатлантичного альянсу. Слідом за першими дванадцятьма державами до НАТО в 1952 році приєдналися Туреччина та Греція, в 1955 р. – Федеративна Республіка Німеччина, в 1982 р. – Іспанія.

Внутрішня атмосфера у блоці постійно змінювалась, проте американське домінування в НАТО було постійним фактором. Символічний контраст між американцем – Верховним головно командуючим Об'єднаними силами в Європі, та європейцем – політичним Генеральним Секретарем віддзеркалював дисбаланс сил між атлантичними союзниками.

Хоча партнери Америки часто висловлювали своє невдоволення діями США, але в цілому європейські країни (найчастіше з ініціативи Франції) у різних комбінаціях намагалися, швидше, обмежити американську гегемонію, ніж реально протистояти їй. Для європейців альтернативи НАТО в умовах біполярного протистояння у світі фактично не було, тому навіть Франція – головний „дисидент” блоку, залишивши військову організацію Північноатлантичного альянсу в 1966 році, продовжувала активно співпрацювати в інших структурах НАТО та утримувати свої війська у Німеччині. Перманентні суперечки про розподіл військово-фінансового тягаря між атлантичними партнерами, надання командування у певному регіоні, дискусії з питань ядерної стратегії блоку, конкретні питання військово-політичного співробітництва завжди розглядались союзниками як локальні проблеми, які жодним чином не ставлять під сумнів фундаментальні підвалини тісного співробітництва Європи і Америки.

Хоча внаслідок політики „розрядки” у 70-і р., „перебудови” та „нового політичного мислення” у

другій половині 80-х років ХХ століття політологи в своїх роботах дуже часто порушували питання щодо доцільності збереження НАТО, політики по обидва боки Атлантики відмовлялися всерйоз розглядати можливість розпуску Альянсу, оскільки, на їх думку, радянська (передусім, військова) могутність завжди була, є і буде залишатися головною потенційною загрозою для атлантичних союзників, а миролюбні декларації СРСР дуже швидко можуть змінитись агресивними діями.

Лише драматичні події 1989-1991 років – крах комунізму, розпад Варшавського блоку та крах Радянського Союзу, які ознаменували перемогу атлантичних союзників у „холодній війні”, змусили політичні еліти як в Європі, так і в Америці засумніватись у майбутньому Північноатлантичного альянсу.

Парадоксально, але саме повний успіх НАТО у досягненні основної мети з поставлених при його створенні цілей спонукав багатьох політиків та політологів закликати до ліквідації цієї організації. Як зазначає Г. Кісінджер, творці Північноатлантичного союзу „не повірили б своїм вухам, якби почули, що перемога у „холодній війні” пробудить сумніви відносно майбутнього цього їх творіння. Вони вважали само собою зрозумілим, що нагородою за перемогу у „холодній війні” буде непорушне атлантичне партнерство. В ім'я цієї мети розпочинались та вигравались багато з вирішальних політичних битв „холодної війни”. У процесі цього Америка виявилася прив'язаною до Європи за допомогою постійних консультативних інститутів та системи об'єднаного військового командування – структури, що за обсягом і тривалістю існування є унікальною в історії коаліцій” [1].

Проте зникнення Варшавського блоку і розпад Радянського Союзу позбавили НАТО не лише „вірогідного противника”, але й головної причини для існування. За умов кардинальних геополітичних змін кінця 80-х – початку 90-х років ХХ століття перед Сполученими Штатами постала проблема подальшої долі НАТО. Як згадував президент Дж. Буш (старший), ослаблення напруженості „холодної війни” поставило під питання фундаментальні принципи всієї структури безпеки післявоєнної Західної Європи та американського стратегічного планування – „радянська загроза і поділений континент”: „Американська військова присутність базувалася головним чином на існуванні цієї загрози і на використанні баз у Західній Німеччині. І, раптом, все це стало переглядатись. Які тепер параметри безпеки Європи? Яка для цього знадобиться оборонна архітектура? Яке майбутнє НАТО? Якими мають бути відносини об'єднаної Німеччини з НАТО?...” [2].

Розвиток взаємин між Сполученими Штатами і країнами Європейського континенту впродовж 90-х років ХХ століття наочно продемонстрував їх стурбованість потенційними загрозами та викликами, що виходили з колишніх соціалістичних держав Центральної та Східної Європи, так само, як і з „південної дуги нестабільності". Особливе занепокоєння викликали небезпечне поширення ісламського фундаменталізму та зброї масового знищення, масова нелегальна міграція, міжнародний тероризм тощо, причому, як продемонстрували дебати з питань проведення операцій Єврокорпуса, не всі західноєвропейські країни були згодні з французьким або німецьким управлінням структурою європейської безпеки. Всі ці чинники, безумовно, сприяли збереженню провідної ролі американців у забезпечення безпеки в європейському регіоні.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що уряд США на початку 90-х визначав західноєвропейські вимоги до американської присутності за такими напрямками:

1. Американська об'єднана ядерна "маса" здатна протистояти східноєвропейській і, зокрема, російській потенційній загрози.

2. Американські морські сили, які патрулюють Середземноморське узбережжя, ефективні й необхідні.

3. Американські можливості при виникненні кризи на будь-якому рівні не мають аналогів.

4. Американські положення з визначення стабільної безпеки є комплексними і дійовими.

5. Роль США як чесного брокера є корисною і необхідною.

6. Американська присутність виступає гарантом врівноваження потенційної німецької економічної та політичної переваги в Європі, дозволяючи враховувати інтереси та пріоритети менших держав.

7. Важливість американського керівництва інтегрованою військовою структурою безпеки [3].

Свою політичну роль в Європі Сполучені Штати визначали з урахуванням важливості власної участі у процесі встановлення регіонального балансу сил, територіальної недоторканності та політичної взаємозалежності. Отже, стратегія розширення сфери американського впливу у постбіполярний період могла б варіюватись від продовження політики стримування ідеологічних та військових загроз до створення несилової, безпечної, не гегемоністської системи безпеки, причому виникає закономірна політично й історично обумовлена ситуація, коли деякі західноєвропейські країни бажають максимально знизити домінування Сполучених Штатів, а держави Східної та Цент-

ральної Європи максимально збільшити американську присутність і потрапити до їх сфери впливу.

Фактично, перший варіант всерйоз американським істеблішментом не розглядався, оскільки було очевидним, що кардинальні зміни на міжнародній арені обов'язково мають потягнути за собою серйозну трансформацію всіх структур Північноатлантичного альянсу, тому основні дискусії розгорталися навколо інших трьох можливих стратегій розвитку.

Прихильники другої точки зору розглядали існування НАТО в постбіполярному світі як анахронізм, наголошуючи, що Північноатлантичний альянс, який було створено лише з нагальної необхідності для протидії радянській загрози, виконав своє військово-стратегічне та політичне призначення, тому закінчення „холодної війни" має стати й кінцем самого НАТО.

Вказуючи, що активізація політики Вашингтона на атлантичному напрямку означає лише марнування дорогоцінних американських ресурсів, на початку 90-х рр. чимало аналітиків стверджувало, що подібні дії лише послаблюють Сполучені Штати як автономний центр сили, а не зміцнюють їх позиції у світі загалом та в Європі зокрема.

Скептичне відношення до перспектив розвитку НАТО ґрунтувалося на доволі поширених в американському суспільстві ще з 70-х років настроїв невдоволення європейськими союзниками, адже чимало публіцистів та політологів давно відкрито ставили питання про справедливість розподілу витрат серед членів Північноатлантичного альянсу і доцільності для США продовжувати нести левову частку фінансового тягаря за забезпечення гарантій безпеки своїх союзників. Як правило, американські витрати на захист власне Західної Європи сягали до 50-55% військового бюджету США [4], причому вони, як і раніше, витрачали на НАТО в 1,5 разу більше, ніж їхні союзники, хоча й поступались їм за розмірами ВВП. Американське суспільство та Конгрес ще мирилися з таким розкладом обов'язків у 50-і роки, поки європейські союзники здавалися їм „бідними родичами", а Сполучені Штати – „заможним дядечком", але від 60-70-х років, коли країни Західної Європи наблизилися за основними економічними показниками до США, голоси протесту почали лунати все гучніше. "Американці не могли не помітити, – зазначав професор Університету імені Дж. Хопкінса у Вашингтоні Д. Каллео, – що їхні атлантичні партнери дуже зручно влаштувалися за ядерним щитом Сполучених Штатів" [5].

Наголошуючи, що демобілізація виведених з Європи військ дасть можливість різко скоротити військові витрати, відомий політолог П. Кен-

неді підкреслював, що „просто нерозумно зберігати (і навіть) розширювати військові та політичні зобов'язання США у світі”, в той час як їх фінансово-економічні позиції стають все менш конкурентоспроможними на міжнародній арені” [6].

Подібну точку зору відстоював С. Дайчман, який в монографії "Після відлиги: до нової національної стратегії" намагався довести, ніби "... США не у змозі більше дозволити собі, особливо з огляду на сьогоднішнє становище у світі, і надалі у своїй політиці керуватися "синдромом Перл-Харбора", тобто перебувати у постійній боєздатності до неочікуваної великої війни". На його думку, „настав час приступити до розроблення нової національної стратегії, віддаючи перевагу наведенню порядку у власному американському домі і при цьому ретельно підрахувати свої фінансові можливості” [7].

На початку 90-х років американців дуже серйозно турбували фінансово-економічні проблеми НАТО. Чимало дослідників відзначали винятково високу вартість утримання контингенту американських військ в Європі. Якщо кожен солдат „коштував” платникам податків у США майже \$ 150 тис. на рік, то на військовослужбовця французької армії витрачалося близько \$ 80 тис, армії ФРН – близько \$ 60 тис, англійської армії – \$ 50 тис [8]. Цілком природно, що за умови відсутності „радянської загрози” у США пройшла потужна компанія за масштабні скорочення чисельності американського контингенту в Європі.

Іншим важливим питанням стала непропорційно висока частка США у фінансуванні НАТО. Адміністрації Дж. Буша (старшого) та Б. Клінтона у пошуках шляхів скорочення дефіциту федерального бюджету та гігантського державного боргу США намагалися скоротити військові витрати, в тому числі і на діяльність Альянсу. Новій офіційній доктрині в тому вигляді, як вона була сформульована наприкінці 1991 – початку 1992 років, була властива "економізація пріоритетів". Безумовно, економічні завдання ставились і раніше, але особливо увагу до них привернула доповідь президента Дж. Буша (старшого) з питань національної безпеки, в якій спершу розглядалися політичні та економічні інтереси США, а лише потім – військові [9]. Особливо яскраво ці тенденції проявились у діяльності Б. Клінтона, коли, керуючись прагненням відновити внутрішню економічну базу американської національної могутності, його уряд своїми діями на головних форумах НАТО привернув увагу західноєвропейців на нову тактику ув'язки гарантій та зобов'язань у межах Альянсу із вимогами економічних поступок, що чітко простежувалася у позиції американських делегацій.

Втім, як показує нижченаведена таблиця, скорочення частки американських витрат тривало лише впродовж першої половини 90-х років, коли серед американського істеблішменту ще не було досягнуто консенсусу щодо майбутнього НАТО, причому навіть за умов масштабного скорочення (американські видатки за 1990-1995 роки скоротились найбільше – на 0,9 % ВВП, в той час як у Великої Британії – на 0,8 %, Німеччини – на 0,5 %, і, нарешті, у Франції – на 0,3 %), саме США разом з Великою Британією продовжували нести основний тягар фінансування НАТО [10].

Європейські та, особливо, французькі політики дуже уважно прислухались до закликів про скорочення американської присутності на європейському континенті. їм здавалося, що ця ситуація відкриває для них сприятливі можливості „перехопити” в американців прапор політичного лідерства в Європі. Так, голова Національних зборів Франції Ф. Сеген у 1994 році стверджував, що „... НАТО віджив своє. Процес відокремлення Америки (від своїх союзників) вже розпочався – чисельність американських військ, розміщених у Європі, скорочується приблизно до 100 тисяч чоловік. Врешті-решт, американська громадськість зажадає повернення солдат на Батьківщину, а Європа буде залишена напризволяще. Тому Європа має розвивати власні структури, щоб самій дбати про свою безпеку” [11]. З іншого боку, деякі французькі політики намагалися створити враження, ніби НАТО вже відіграв свою історичну роль, підкреслюючи недоцільність його збереження у нових геополітичних умовах. Так, голова комісії Європейського співтовариства Ж. Делор, виступаючи у Брюсселі у вересні 1993 року, заявив, що „... НАТО – це організація, яка потребує непередбачених витрат, і що європейці (більше) не бачать сенсу та необхідності у присутності в мирний час сотень тисяч американських солдат та десятків військових баз в Європі”. Не вимагаючи негайного розпуску Північноатлантичного альянсу, Ж. Делор разом із тим пропонував європейцям паралельно із функціонуванням НАТО створити власну надійну військово-політичну організацію.

Крім того, упродовж 90-х років Франція почала проявляти надзвичайну активність в діяльності різних структур Альянсу, яка лише посилила американські підозри. Французький уряд, який традиційно вважав себе „балансиром європейського виклику Америки”, у цей період переосмислив своє місце та роль у НАТО. Французький істеблішмент на початку 90-х р. схилився до думки про поступове добровільне відлучення Сполучених Штатів від європейських справ, внаслідок чого відмовився від попередньої недалекоглядної політики жорсткої

опозиції до американської присутності. Розраховуючи, що після краху Радянського Союзу та розвалу комуністичного блоку Сполучені Штати самі віддадуть роль лідера в Європейському регіоні, Франція намагалася показати себе найважливішим і відданим партнером Вашингтона на континенті.

Наголошуючи на необхідності реформування НАТО для послідовної координації зусиль Заходу у створенні „нового світового порядку“, Франція обрала для себе м'яку модель взаємодії з НАТО – участь в Групі оборонного планування, але без військової інтеграції. Позиція міністерства оборони, в особі його тодішнього керівника М. Леотара, чітко визначала орієнтацію Франції на участь у Групі оборонного планування та намагання використати її для зміни ролі Альянсу як провідника американського впливу. М. Леотар наголошував на надактивній французькій участі в НАТО, і, підтримуючи чергові французькі ініціативи, він заявив: "Міністерство оборони та Генеральне командування братимуть участь у роботі військового комітету НАТО, оскільки загроза може безпосередньо стосуватися Франції та її збройних сил" [12].

Цією ж метою Франція керувалась, коли брала участь у першій, після 28-річного бойкоту, нараді міністрів оборони країн-членів Альянсу у вересні 1994 року. М. Леотар прибув на зустріч, яка відбувалась у Севільї (Іспанія). Він публічно заявив, що Франція суттєво не змінила свою основну політику щодо оборонних структур НАТО, а необхідність приїзду викликана лише тим, що у центрі обговорення була Боснійська криза, додавши згодом, що Франція „по ходу справи“ визначається стосовно графіка своєї майбутньої участі в зустрічах міністрів оборони по лінії НАТО "на регулярній основі" та відзначивши, що французьке керівництво підтримує прагнення "... розвивати НАТО у новому напрямку. Можливо, що завтра, в іншій ситуації, ми знову зайmemo своє місце за столом НАТО" [13]. Ці загравання тривали аж до 1998 року, коли Франція відмовилась від участі у військовій організації альянсу через відмову американців надати європейцям командування південним флангом НАТО. Постійне невдоволення уряду Франції темпами просування ідеї європейського оборонного компонента у структурі Альянсу змусило Париж дещо переглянути свою політику. Після Мадридського самміту НАТО (1997 р.). Франція почала розглядати проблему формування європейської оборони як ключовий елемент власної європейської та євроатлантичної політики, застосовуючи механізми як багатосторонньої дипломатії (НАТО, ЄС, ЗЄС), так і двосторонніх відносин з провідними європейськими країнами, насамперед ФРН та Великою Британією [14].

Подібна зовнішньополітична поведінка Франції не стала несподіванкою для Сполучених Штатів, адже американський істеблішмент вже давно дуже уважно і прискіпливо придивлявся до французьких претензій на лідерство в Європі. Як згадував радник з питань національної безпеки президента Дж. Буша (старшого) Б. Скоукрофт, „... хоча Франція впродовж кількох поколінь була нашим надійним союзником, зв'язки між нами ніколи не були такими міцними й теплими, як з Великою Британією. У Франції завжди було двоїсте відношення до американської присутності в Європі, і вона розглядала нас як суперників та домінуючу зовнішню силу в європейських справах" [15].

Відзначаючи, що наприкінці 80-х – початку 90-х років відбулося різке погіршення американо-французьких відносин, Б. Скоукрофт вважав, що „... у період холодної війни, коли була гостра необхідність в американській силі як протизвазі радянській загрозі, французи підтримували американську участь в європейських справах і НАТО [16], хоча вихід Франції при де Голлі в 60-х роках з військових структур НАТО відбивав її невдоволення роллю американців", але „... тепер, коли загроза відступила, мені видавалося, що французи, цілком ймовірно, могли дійти висновку, що потреба у сильній американській присутності в Європі зійшла нанівець, а з нею – і роль Сполучених Штатів в Північноатлантичному альянсі. Це відкрило б можливість Франції для посилення свого впливу в Європі, що базується на франко-німецькому союзі, в якому провідну роль буде відігравати Франція" [17].

На думку керівників американської зовнішньої політики початку 90-х років ХХ століття, „... фактор США, судячи з усього, був відсутній у довгострокових розрахунках Франції щодо Європи. Ці розрахунки базувались на уявленні про Європу, в якій НАТО виглядав як застійний і навіть зникаючий фактор, а європейська оборона поступово переходила в сферу відповідальності Західноєвропейського союзу як оборонного компонента Європейської спільноти" [18].

Президент Дж. Буш (старший), згадуючи про свою зустріч з французьким президентом Ф. Міттераном зауважив, що останній погодився з важливістю американської ролі в Європі та необхідністю взаємодоповнення і співпраці НАТО, ЄС та НБСЕ: „Люди говорять, що я не хочу, ніби США залишались в Європі; це абсолютно неправильно. Я хочу, щоб американці в усьому цьому брали участь" [19], проте Б.Скоукрофт помітив, що основний акцент висловлювань Міттерана щодо НАТО був спрямований на обмеження Альянсу його традиційною роллю - захистом від масованого радянського нападу на Західну Європу, а подібне „кон-

сервування" функцій Північноатлантичного блоку, на думку американців „... аж ніяк не збігалося з нашими намірами і, безперечно, призвело б до відмирання Альянсу" [20].

У відповідь на песимістичні сценарії розвитку Північноатлантичного Альянсу з'явилися численні проекти його реформування. Так, обґрунтовуючи необхідність збереження трансформованого НАТО, відомі американські аналітики з дослідницької корпорації РЕНД Р.Асмус, Р.Куглер, С.Ларрабі у роботі "Створюючи нову НАТО" намагались окреслити нові шляхи реформування цієї організації. На їх думку, потреба у збереженні Альянсу обумовлюється сучасним розумінням проблем європейської безпеки в посткомуністичний період. Стверджуючи, що головні загрози безпеці на європейському континенті виходять головним чином з двох "кризових дуг" – східної (охоплює геополітичний простір між Німеччиною та Росією, від Північної Європи до Туреччини, Кавказу та Малої Азії) та південної (Північна Африка, Середземномор'я, Близький Схід і Південно-Західна Азія), вони пропонували перетворити НАТО з організації колективної оборони проти специфічної загрози на союз, спрямований на розширення демократії, стабільності та врегулювання криз у широкому стратегічному контексті [21]. Фактично, їх пропозиція означала чергову спробу реалізувати давню мрію Сполучених Штатів - залучити матеріальні й інтелектуальні ресурси європейських країн до створення та підтримки „нового світового порядку" під американською гегемонією.

Наголошуючи на необхідності змін у "великій стратегії" США, чимало американських політологів пропонували укласти нову „трансатлантичну угоду" між Сполученими Штатами та Європою, піти на посилення ролі європейських держав у межах Північноатлантичного союзу і здійснити "європеїзацію" НАТО. Для цього, на їх думку, Сполученим Штатам необхідно було відмовитись від двозначного ставлення до європейської інтеграції у межах ЄС та інтенсивніше її підтримувати, тим самим заохочуючи Францію до більш активної ролі в реформуванні НАТО.

Варіант європеїзації НАТО зовні видавався дуже привабливим, але водночас приховував у собі надзвичайно серйозні небезпеки для національних інтересів США. З одного боку, скорочення витрат на американські війська в Європі дійсно дозволяло переорієнтувати значні матеріальні ресурси на вирішення внутрішніх проблем Сполучених Штатів і дещо заспокоїти ізоляціоністську опозицію, проте, з іншого боку, послаблення уваги до своїх традиційних союзників могло б з часом призвести до їх відчуження від США та скорочення

американської сфери впливу, яке б обійшлося значно дорожче зекономлених кількох мільярдів доларів. Не випадково ще у 1990 році американський генерал У.Одом підкреслював, що оновлену структуру НАТО слід зберегти не тільки для протистояння стратегічним викликам у нестабільному оточенні атлантичного світу, але й для „... збереження високого рівня військового співробітництва та взаємодії між оборонними органами союзних країн для того, щоб зберегти давній клімат взаємної довіри та безпеки" [22].

Слід розуміти, що гасло „європеїзації" НАТО – тобто посилення впливу європейських держав на процес прийняття рішень в Альянсі – могло означати дуже різні речі. Якщо Франція намагалася поставити США перед дилемою – або НАТО видозмінюється настільки, що це неминуче поставить під сумнів незаперечне американське лідерство в Європі та Альянсі, або європейські держави почнуть шукати вирішення проблеми безпеки власними силами, то американські політики намагались уникнути як першого, так і другого сценарію розвитку подій.

Серйозну стурбованість у США викликало також прагнення Німеччини після об'єднання поставити питання про перегляд свого місця і ролі в європейському постбіполярному балансі сил. Коли канцлер Г.Коль дуже обережно намагався прозондувати можливість надання Німеччині в рамках НАТО того ж статусу, що у Франції, Дж.Буш заявив, що з НАТО вистачить й однієї Франції [23]. Закликаючи німців відмовитись від нинішньої пасивної ролі та активно включитися в наземні операції за межами "зони відповідальності" НАТО, американці разом із тим мали враховувати потенційну небезпеку від посилення німецьких позицій у Європі.

Констатуючи той факт, що між США і Францією на початку 90-х рр. були значні розходження відносно майбутнього Європи та американського значення на її теренах, Б.Скоукрофт писав: „Навіть після об'єднання Німеччини Франсуа Міттеран все ще був певним того, що він зможе очолити франко-німецьку Антанту й через неї забезпечити пануючий вплив в ЄС. Схоже, він також вважав, або сподівався, що НАТО як інструмент європейської безпеки відімре, а політичну стабільність все більше буде забезпечувати Західноєвропейський Союз, ЄС та ОБСЄ. Я гадаю, він очікував, що налаштоване в душі ізоляціонізму американське суспільство буде вимагати евакуації військ Америки з Європи та зречення США від своєї стабілізуючої ролі на користь Франції. Ми, у свою чергу, вважали, що Німеччина буде відігравати конструктивну роль в майбутній Європі та підтримувати стабілізуючу присутність США. Ми самі повинні продовжувати демонструвати важли-

вість своєї ролі в Європі за допомогою динамічного лідерства в Альянсі" [24].

Пропонуючи європейцям, насамперед Німеччині та Франції, більш активно брати участь у створенні та підтримці „нового світового порядку“, застосовувати свої збройні сили для участі у „миротворчих операціях“, „гуманітарних інтервенціях“ та інших місіях НАТО за межами традиційної зони відповідальності цієї організації, американці, на рівні декларацій, погоджувались, що „... європеїзація альянсу є такою ж мірою в інтересах Сполучених Штатів, як і в інтересах європейців, оскільки США можуть втратити свою провідну чи вирішальну роль для забезпечення європейської безпеки, якщо вони не стануть частиною більш рівноправного партнерства“ [25]. Проте це аж ніяк не означало, що американці мали намір відмовитись від ключових командних посад в Альянсі, оскільки, на їх думку, не було достатньо серйозних причин „кидати штурвал“.

Занепокоєний перспективами „витискування“ Сполучених Штатів з Європи, Г.Кіссінджер підкреслював, що це мало б негативні наслідки не лише для американської безпеки та всієї системи атлантичних зв'язків, але й для стабільності самої Європи. В своїй статті в газеті „Нью Йорк Пост“ від 03.03.1992 року „Європа має потребу в Америці“ він прямо заявляв: „Без Америки... не можна підтримувати політичний баланс у Західній Європі. Німеччині не було б на що спертися, щоб приборкати націоналістичні настрої і тиск ззовні“ [26].

Таким чином, серед аргументів на користь збереження присутності Сполучених Штатів в Європі та реорганізації НАТО американці наголошували, насамперед, на необхідності попередження ренаціоналізації європейської оборонної політики (особливо Німеччини), потребі збереження цілісності американського внеску в європейську структуру безпеки й оборонні зобов'язання, підкреслювали дієвість інтегрованих оборонних структур Альянсу та ефективність військової взаємодії його держав-членів, які можуть стати в нагоді в разі відродження загрози зі Сходу, або в разі інших не передбачуваних обставин.

Зрештою, на користь збереження НАТО говорила й традиція, адже сам Альянс, як і будь-яка інша організація, що діє впродовж досить тривалого історичного часу, поступово набуває власної динаміки існування із яскраво вираженою тенденцією до самозбереження. Якщо на початку 90-х років доволі поширеними були твердження, на зразок заяви відомого політолога Дж.Тревертона, нібито „... абсолютно зрозуміло, що НАТО не може впоратися з проблемами безпеки в Європі, зокрема, такими вибухами, як в Югославії. І настільки ж

ясно, що НАТО в його сучасній формі не може бути основою для реалізації ролі Америки в Європі, як це було останні 40 років“ [27], то у другій половині 90-х рр. подібні ідеї майже повністю зникли як у свідомості американських політиків, так і на сторінках періодичних публіцистичних та наукових видань. Хоча Дж.Тревертон вважав, що НАТО більше не може бути наріжним каменем американської політики в Європі [28], проте адміністрації Дж. Буша (старшого) та, особливо, Б. Клінтона вирішили спиратися саме на неї.

Як згадувала держсекретар у Другій адміністрації Б.Клінтона М. Олбрайт: „Ще до того часу, як Клінтон став президентом, виникло очевидне питання. Тепер, коли вже більше не існує ворожа наддержава, навіщо зберігати НАТО? Думка президента була наступна: НАТО є й залишається основою європейської безпеки“ [29]. Вельми показово, що в її мемуарах ця теза постійно повторюється як однозначне категоричне твердження: „По-перше, ми вважали, що НАТО продовжить відігравати центральну роль в європейській системі безпеки. Жодна інша організація не зможе виконувати цю місію“ [30].

Провідні американські аналітики та дипломати вказували, що хоча „радянська загроза“ була головною проблемою зовнішньої політики Сполучених Штатів, на міжнародній арені залишилось чимало інших питань, у вирішенні яких НАТО може стати у нагоді – міжнародний тероризм, поширення зброї масового знищення, етнічні чистки і т.д. При цьому особливо підкреслювалась необхідність негайного розширення Альянсу „...щоб ні у кого не залишалось сумнівів в його значущості“ [31].

„Рух“ НАТО на Схід дозволяв США заповнювати вакуум, який утворився після розпаду ОВД у важливому геополітичному регіоні світу. Відповідно, у теоретичних побудовах американських політологів гармонійно поєднувались тези про поширення „зони стабільності“ на Центральну та Східну Європу („територія, яка традиційно була джерелом напруженості“) з ідеями збільшення їх „сфери впливу“, адже починаючи від творця „політики стримування“ Дж.Кеннана та держсекретаря уряду Трумена Бернса, американці неодноразово підкреслювали, що їх стратегія не обмежувалася прагненням лише утримати власні позиції на Заході, але й включала завдання примусити росіян поступитися у Східній Європі.

Остаточне рішення щодо стратегії реформування НАТО та збереження домінування США у цій організації було прийнято керівництвом Сполучених Штатів у середині 90-х років під очевидним впливом Балканської кризи (конфлікт у колишній Югославії). За спогадами М. Олбрайт: „Ми мали ви-

значитися: чи прийняти на себе дипломатичне лідерство в регіоні, чи поступитися на користь європейців, які ближче знаходяться і, як вони стверджують, краще нас розуміють рушійні сили конфліктів, що зародилися в минулому" [32]. На думку переважної більшості американських політиків та дипломатів, відмова (добровільна чи примусова) від домінування у будь-якому регіоні світу неминуче поставить під загрозу гегемонію Вашингтону на міжнародній арені взагалі. Як писала про це колишня держсекретар: „Коли провідна роль США ставиться під сумнів в одному з регіонів світу, це ставить під сумнів наші позиції і в інших регіонах. Нещодавня заява президента Франції Ж. Ширака про те, що „місце лідера вільного світу вакантне", вже кілька тижнів змушувала стискатися моє серце" [33].

Втім, слід зазначити, що американський акцент на лідерстві у трансатлантичних відносинах у межах Альянсу не викликав серйозних заперечень з боку європейських держав. Вони вже давно звикли до гарантій безпеки НАТО і не збиралися від них відмовлятися. Європейці не бажали зникнення Альянсу і переважна більшість з них не була готовою протиставити хоч якусь реальну альтернативу ролі Сполучених Штатів у регіоні. Як цілком справедливо підкреслював міністр закордонних справ Великобританії Д. Хау: "Американська ядерна парасолька та присутність американських військ у Європі є основою нашої стратегії в галузі безпеки" [34]. Навіть, із врахуванням стабільної економічної та внутрішньополітичної ситуації, наявності у двох західноєвропейських держав (Англії і Франції) ядерної зброї, значного скорочення (а після 1994 року - повної ліквідації) радянського (російського) військового потенціалу у Східній Європі, правлячі еліти Західної Європи не почували себе настільки впевненими, щоб відмовитись від опори на Сполучені Штати. Європейці не мали сумніву щодо необхідності військової присутності США як такої, хоча й намагались обмежити американський вплив.

Навіть французький істеблішмент не був надто категоричним у запереченні американського лідерства. Як відзначало чимало аналітиків, під час трансформацій 1989-1991 років „... французьку, втім як і будь-яку західноєвропейську адміністрацію, дуже непокоїла перспектива, що американці залишать Європу надто швидко й тим самим пос-

тавлять під загрозу процес європейського творення", яке на той час було можливим лише за активної участі та підтримки США [35]. Хоча за кожної слушної нагоди французькі представники у європейських структурах демонстрували своє негативне ставлення до лідерства Сполучених Штатів на континенті, проте, залишаючись один на один з Америкою, вони всіляко підкреслювали свою підтримку її діяльності у контексті атлантичної політики в Європі. Відповідно, більшість американських політиків погоджувались з Г. Кісінджером, мовляв, що Франція надто слабка для тієї ролі, яку вона намагається відігравати, доволі скептично сприймаючи її претензії на лідерство в Європі загалом, та в ЄС зокрема, адже коли іншим членам НАТО доводилось обирати між Вашингтоном та Парижем, вони завжди робили вибір на користь Вашингтону [36]. Оскільки серед європейських країн як на Сході, так і на Заході переважали ті держави, що прагнули зробити Америку опорою своєї безпеки, майбутнє Альянсу хоча й не видавалось безхмарним, було доволі певним та стабільним.

Зрештою, єдиним способом для США зберегти Північноатлантичний блок як дієвий інструмент захисту своїх національних інтересів могло стати лише акцентоване лідерство у цій організації, оскільки будь-який інший варіант неминуче призвів би до її зникнення. Якщо відсторонитись від ідеологізованих догм „боротьби зі світовим комунізмом" та протистояння з „безбожним" Радянським Союзом, для Сполучених Штатів НАТО завжди було, як відзначав ще Г.Моргентау, „політичним та військовим втіленням їх постійного інтересу у підтриманні європейського балансу сил" [37], тому радикальні зміни (навіть на користь США) військово-політичної рівноваги на європейському континенті аж ніяк не означали для американців необхідності самоусунутись від контролю за балансом сил. Нагадуючи про недолугу ізоляціоністську політику та криваву історію ХХ століття, президент Дж. Буш (старший) наголошував: „Ми винесли урок, який полягає в тому, що США повинні продовжувати відігравати істотну роль у забезпеченні європейської безпеки... Механізмом реалізації цієї ролі має бути НАТО. Альянс був єдиним засобом для США тримати свої збройні сили в Європі в якості наочного свідчення нашої зацікавленості у забезпеченні її безпеки та стабільності" [38].

Список використаної літератури:

1. Кисінджер Г. Дипломатия. – М.: Ладомир, 1997. – С. 746
2. Буш ДЖ., Скоукрофт Б. Мир стал другим. – М.: Международные отношения, 2004. – С. 209
3. Там само.

4. Crisis of Will in NATO Alliance. // Hearing before the Subcommittee on European Affairs of the Committee on Foreign Relations. – Washington: US Senate, 1986. – P.39.
5. Calleo D. NATO's Middle Course. // Foreign Policy. – 1987/1988, Winter. – P.139.
6. Kennedy M. (ed.) Grand Strategies in War and Peace. – New Haven (Conn.): Yale University Press, 1991. – P.203.
7. Deichman S. Beyond the Thaw: A New National Strategy – Boulder (Col.): Westview Press, 1991. – P.248.
8. Press Release. – Brussels: NATO Office Information and Press, 1995 – 2000.
9. Bush J. U.S. National Security Strategy: President's Report. August 1990 – Washington D.C.: White House, 1991. – P.5.
10. NATO – Review. – October 1997. – № 3. – P.15.
11. Der Spiegel. – 24.02.1994. – S.31.
12. Leotard M. Envisage l'eventualite d'un refrait descasques bleus au prin'temps // Le Monde. – Le 21 -er decembre, 1993.-P.4
13. Довідник НАТО. – Brussels: NATO Office Information and Press, 1999.
14. NATO – Review. – October 1994. – № 5. – P.10-12
15. Буш Дж., Скоукрофт Б. Мир стал другим. – М.: Международные отношения, 2004. – С.239.
16. Там само.
17. Там само. – С.240.
18. Там само.
19. Там само. – С.241.
20. Там само.
21. Asmus R., Kugler R., Larrabee S. Building a New NATO // Foreign Affairs. – September/October 1993. – P.28-40.
22. Odom W. Only Ties to America Provide the Answer. // Orbis. – Fall 1990. – P. 468.
23. Буш Дж., Скоукрофт Б. Мир стал другим. – М.: Международные отношения, 2004. – С.242.
24. Там само. – С.270.
25. Asmus R., Kugler R., Larrabee S. Building a New NATO // Foreign Affairs. – September/October 1993. – P.38.
26. Kissinger H. Europe Needs in America //The New York Post – 03.03.1992.
27. Treverton G. The Year of European {Dis} Unification. // Current History. – November 1992. – P.358.
28. Treverton G. The New Europe. // Foreign Affairs. – America and the World 1991-1992. – P.110.
29. Олбрайт М. Госпожа госсекретарь. Мемуары Мадлен Олбрайт. М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. – С.330.
30. Там само. – С.228.
31. Там само. – С.330.
32. Там само. – С.650.
33. Там само. – С.252.
34. East-West Relations: Four Speeches by the Secretary of State for Foreign and Commonwealth Affairs Sir Geoffrey How. – London: Harper Collins Publishers, 1993. – P.17.
35. Laid R. French Security Policy in Transition: Dynamics of Continuity and Change. – NDU, Washington D.C.: National Defence University Press, 1995. – P.10.
36. Кисинджер Г. Дипломатия. – М.: Ладомир, 1997. – С.557.
37. США: Политическая мысль и история. / Под ред. Яковлева Н.Н. – М.: Наука, 1976. – С.197.
38. Буш Дж., Скоукрофт Б. Мир стал другим. – М.: Международные отношения, 2004. – С.209.

Аннотация

Авторы статьи исследуют эволюцию роли НАТО в 90-х годах XX столетия т.е. после окончания "холодной войны" и делают вывод о сохранении ведущей роли США в организации, которые начали использовать Альянс как инструмент контроля за балансом сил.

Резюме

The authors of the article analyze the evolution of the NATO role during the 90s of XX century i.e after the end of "cold war", and make the conclusion that USA have preserved their leading role in the organization by its using as the control instrument over the power balance.